

АХБОРОТ ГЛОБАЛЛАШУВИ ЖАРАЁНИ ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ МУАММО СИФАТИДА

Осиё халқаро университети магистранти

Ш.О. Гулямова

Илмий раҳбар Бухоро давлат педагогика

институтини доценти, н.ф.ф.д. (PhD) Ж.Ж. Рамазонов

Аннотация: *Мазкур мақолада талаба-ёшларда ахборот истемоли маданиятининг феномени, ахборот истемоли маданияти мотивацияси шаклланиши, ахборотларни саралаш, қайта ишлаш ва истемол қилишининг ижтимоий психологик хусусиятлари хусусидаги назарий ҳамда амалий масалалари ёритилган.*

Калит сўзлар: *ахборот, ахборот алмашинуви маданияти, ахборот истемоли, ижтимоий тармоқлар, ахборотлашган жамият, ахборот маданияти, ахборот саводхонлиги, мулоқот, коммуникация, оммавий коммуникация.*

Ахборот тушунчаси бугунги кунда глобал моҳият касб этиб, у инсон тафаккурига турли йўналишларда таъсир ўтказувчи, яхлит инсоният ҳаётини, унинг тақдирини, у ёки бу томонга буриб юборувчи, гоҳ салбий, гоҳ ижобий таъсир этувчи қудратли воситага айланди. Аслини олганда, мазкур атама инсон дунёқарашини ифодалайдиган барча билимлар соҳасида қадимдан мавжуд. Ҳозирги вақтда компьютерлаштирилган дунё, ялпи ахборотлаштирилган глобал тизимнинг вужудга келиши миллатлар, халқлар ва бутун инсоният тақдирини бир-бирига боғлаб қўйди. Ахборот олиш, уни қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш технологиясининг тасаввур қилиб бўлмайдиган даражадаги тараққиёти бутун инсоният учун жиддий ташвишлар туғдирмоқда. Ҳозирги замон компьютерининг энг сўнгги авлоди процессорида 100 миллиондан зиёд транзистор бўлиб, улар ҳар сонияда 2 миллиардгача вазифани бажара олади. Ахборот технологиясининг ана шундай мўъжизаси туфайли хоҳлаган киши ер юзининг исталган нуқтасидаги одам билан сониялар ичида алоқа ўрнатиши, муаммони лаҳзаларда ҳал этиши мумкин.

Янгича мазмун билан эътибор берсак, XXI аср цивилизацияси ахборот хуружи, информацион-психологик уруш қиёфасида ўзини намоён этмоқда. Инсониятнинг келажакдаги тақдирини ва истиқболи ҳақида ўйлар эканмиз, ахборот технологияси моҳияти, унинг тараққиёти, инсоният ҳаётига таъсир ўтказиш имкониятларини чуқур ўрганишни тақозо этади.

Ахборот глобаллашуви жараёнининг методологик характери ва аҳамиятини фалсафий жиҳатдан таҳлил қилишда аввало “ахборот”, “билим” ва “ахборот глобаллашуви” тушунчаларининг мазмун-моҳияти, генезиси ва унинг ижтимоий-фалсафий талқини хусусида фикр юритишимизга тўғри келади. Ахборот (лотинча “*informatio*” – таништирма, тушунтирма, баён этма, шарҳ тилларида эса хабар, ахборот деган маънога эга) замонавий фан, фалсафа ва сиёсатнинг асосий тушунчаларидан бўлиб, дастлаб кишилар томонидан оғзаки, кейинроқ ёзма ёки бошқа шаклларда узатишган маълумот сифатида таъриф ва тасниф этилган. Яъни, ахборотни турли кўринишларда масалан, оғзаки (товушлар ёрдамида), ёзма равишда (матн орқали), ҳаракатдаги расмлар кўринишида (кино, видео, анимация ва бошқ.) ифодалаш мумкин. Шу сабабдан, аждодларимиз ахборотни ҳар хил тошларни турли шаклда жойлаштириш ёки уларга чизиш ёрдамида, сўнгра тахтачаларга, ишлов берилган ҳайвонлар терисига, папирус япроқларига ахборотларни ёзиш орқали сақлашган. Кейинчалик ахборот қоғоз, китобларда нашр этиладиган бўлди. Ундан кейин эса, мос қурилмалар кашф этилган, ахборотни сақлаш учун фототасмали, грампластинка, магниттасмали, ҳозирги вақтда турли дисклар (эгиловчан, қаттиқ, компакт ва ҳ.к.) қўлланила бошланди.

“Ахборот” тушунчаси биринчи бор журналистика соҳасида, яъни хабарларни, янгиликларни узатиш воситаси сифатида қўлланилган. Ҳозирги пайтда замонавий илмий адабиётларда ахборотнинг кўплаб таърифлари мавжуд, аммо уларнинг барчаси мунозарали томонларга эга. Ахборотни тадқиқ этишнинг илмий жиҳатларига қараб, унинг кўплаб таърифлари мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан, “ахборот ташқи муҳитга мослашиш жараёнида ундан олинган маълумот, сигналнинг мазмунини ифодалаш”; “ранг-барангликни ифодалаш”, “ўзига хослик, янгилик, тузилмаларнинг мураккаблиги мезони”, “танлаш эҳтимоллиги”, “хилма-хилликни акс эттириш”, ахборот теварак-атрофдаги турли хил манбалардан тўпланган белгилар бўлиб, билимларнинг қайта ифодаланишидир. Бу таърифларнинг ҳар бири “ахборот” тушунчасининг у ёки бу қиррасини очиб берса-да, лекин ушбу тушунчанинг туб моҳиятини етарлича очиб беришга йўналган таъриф йўқ.

“Ахборот” тушунчасини фалсафий жиҳатдан таҳлил қилган С.Б.Луковкиннинг фикрича, “замонавий босқичда материя атрибути сифатида ахборотнинг умумфалсафий муаммоси узил-кесил ечим топган эмас”. Бу масала, ўз навбатида, атрибутив ва функционал ёндашувлар ўртасидаги баҳслар мавзусини ташкил қилади. Демак, ахборотнинг моҳияти тўғрисидаги турли-туман нуқтаи назарлардан келиб чиқиб, ахборот атрибутив ва функционал хусусиятларга эгаллигини таъкидлаш мумкин. Баъзи муаллифлар (Б.В.Ахлибинский, К.Е.Морозов, И.Б.Новик, Л.А.Петрушенко, А.Д.Урсул,

О.Ф.Файзуллаев, М.Н.Абдуллаева, Р.М.Имомалиева, С.С.Сангинов, Б.О.Тўраев, Б.Р.Каримов, Н.А.Шермухамедова ва бошқалар) ахборотнинг атрибутивлигини тан олиб, уни материянинг барча моддий объектларига тааллуқли хусусият сифатида таърифлашган.

Бошқа муаллифлар (В.В.Вержбуцкий, И.И.Гришкин, Д.И.Дубровский, Н.И.Жуков, А.М.Коршунов, М.И.Сетров, Г.И.Царегородцев, Ш.С.Қўшоқов ва бошқалар) атрибутив қарашлар назарий жиҳатдан ғайриқонуний функционал хусусиятга эгаллигини таъкидлайдилар. Улар ўз-ўзини ташкиллаштирувчи тизимларни аввалги эволюциядан ажратган ҳолда кўриб чиқишади, ўзини-ўзи ташкиллаштирувчи тизимлар “Ерда ҳаёт шаклланган тарихий даврда вужудга келади”, дея изоҳ беришади, аммо улар қандай қилиб вужудга келиши, ҳаёт ниманинг ҳисобига шаклланишини тушунтириб бермайдилар.

Биз “ахборот” тушунчасини бугун юзага келган ҳодиса сифатида қабул қилмаслигимиз керак, чунки ахборотни ўзида ифода этган қарашлар Ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий каби мутафаккирлар таълимотларида гносеологик жиҳатдан таҳлил этилган. Бироқ мазкур олим ва файласуфлар ахборотнинг айрим масалаларини ёритиб беришга муваффақ бўлганлар. Жумладан, Абу Наср Фаробийнинг таъкидлашича, кишиларнинг дастлабки этник гуруҳлари шаклланишида тил ҳал қилувчи роль ўйнаган. Бирлашиш учун кишилар бир ҳудудда кўшни бўлиб яшаши, битта тилда гаплашиши керак эди. Шунинг учун ҳам тил ва ҳудуднинг бирлиги одамлар тирикчилигининг асосий шарт ва табиий зарурати бўлиб, айти пайтда этнос (миллат)нинг шаклланиши ва ривожланиши учун ҳам муҳим омил ҳисобланган. Турмуш тарзи ва этноснинг ўзига хослиги сабабли у ёки бу тил мавжуд нарсаларни ифодалашга мослашган. Агар мазкур соҳа миллатнинг турмуш тарзида мавжуд бўлмаса, у тилда ҳам ифодаланмаган.

Беруний таъбири билан айтганда, «... Қадимги одамларда турли хоҳишларини ифодалаш учун зарур бўлган сўз ва ибораларга эҳтиёж туғилган. Замонлар ўтиши билан сўз ва иборалар кўпайиб, ёдда сақланган ва такрорланиши натижасида таркиб топиб, тартибга тушган». Тил ёрдамида одамларнинг ўзаро муносабатга киришиш жараёнининг, яъни нутқнинг юзага келиши кишилиқ жамияти тараққиёти тарихида сифат бурилиши бўлган. Абу Райҳон Беруний дунёни билишда информация (ахборот)нинг учта тури муҳимлигига алоҳида тўхталиб ўтган, яъни 1) хабар (эшитиш) орқали билиш; 2) кўриш орқали билиш; 3) ёзиш орқали билиш.

Ҳар қандай ахборот учта асосий кўрсаткичга эга: мазмун, миқдор ва қадрият. Ахборотнинг миқдори математик статистикада, қадрият ва мазмуний томонлари эса семантик назарияда ўрганилади.

В.Корогодин эса ахборотни маълум бир алгоритм сифатида изоҳлайди. Дарҳақиқат, ахборот алгоритмга асосланган бўлиб, унда маълум бир узвийлик акс этади. Чунки “алгоритм” тушунчаси “қатъий белгиланган қоидаларга мувофиқ бажариладиган ҳар қандай ҳисоблаш тизимининг умумий номланишини, аниқ вазифани бажаришда кетма-кетлик билан амалга ошириладиган формал қоидалар тўпламини” ифодалайди. Аммо, бизнинг фикримизча, алгоритм илмий билиш усули сифатида ахборот келиб чиқишининг механизмини аниқлаб бермайди.

Ахборотга семантик ёндашув ахборотни баъзи тил ва белгилардан ташкил топган матнни англаш маъносини билдиради. Баъзи тизимларда бу белгилар ўзаро фарқ қилинади ва англанади (ахборот етказувчи). Англаш қабул қилувчи томонга белгиларни маълум бўлишини тақозо этади (ахборот қабул қилувчи). Ахборот қабул қилувчи ҳар бир тушунчани англаш учун ёрдам берадиган билимлар мажмуига эга бўлиши лозим. Агар ахборот бошқа тилда бўлса, ахборотни узатувчи тилидан олувчи тилига таржима қилиш лозимдир.

Бундан ташқари ахборотни келиб чиқишига, узатиш ва қабул қилиш ҳамда мақсадига қараб ҳам туркумлаш мумкин. Келиб чиқишига кўра, ахборот: оддий (бошланғич), биологик ва ижтимоий ахборотларга бўлинади. Оддий ахборотлар жонсиз ўзгарувчан, табиатда пайдо бўлса, биологик ахборот инсоният, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсида вужудга келади. Ижтимоий ахборот эса кишилик жамиятида содир бўлади. Ахборотни узатиш ва қабул қилиш усулига кўра: кўриладиган, эшитиладиган, ёзиладиган, ҳид тарқатадиган ёки таъм берадиган ахборотларга бўлинади. Ахборотлар умумий мақсадига кўра: оммавий, махсус, техникавий ва шахсий ахборотларга ажратилади.

Жамият ўз ривожланишининг барча босқичларида билимлар ишлаб чиққан ва улардан фойдаланиб келган. Маълумки, инсоннинг камол топиши учун ахборот сув, ҳаво ва замин каби керакдир. Шунинг учун Е. Кудрас таъкидлаганидек, ахборот – тўртинчи ҳаётий зарур элементдир. Ахборот билимни бойитади, уни ўзгартиради, тўлдириб сайқаллаштиради. Инсоннинг ижтимоий турмушининг юксалиши ва тарихий тараққиёти асосида билим ётади, яъни ижтимоий тажрибани ўзлаштиради, амалиётда қўллайди ва авлодларга узатади. Билим инсоният ривожланишининг асосини ташкил этади, уни олиш усуллари эса турличадир. Жумладан, ривожланишнинг аграр усулида кузатув билим манбаи ҳисобланади ва у асосда меҳнатга оид натижали ҳатти-ҳаракатлар ва табиий ресурсларнинг ўсиши таъминланади. Индустириал ривожланиш усулида эса янги энергетик манбаларни киритиш ва ишлаб чиқариш жараёнида энергиядан самарали фойдаланишни ташкил этувчи кузатув, эксперимент ва назариялар билимнинг муҳим манбалари сифатида юзага келади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. Информационно-психологическая и психотранная война. Хрестоматия под.ред. Е. А. Тараса Минск “Харвест” 2003. –С.432. Арзиев Ф. АҚШ сиёсати ва “ақлий марказ”лар. “Тафаккур”, 2009 йил 1-сон. –Б. 113-114.
3. Якубов Б. Глобаллашув: давр муаммолари. “Жамият ва бошқарув” 2007 йил 4-сон. –Б.14-16.
4. Qahhorova, G., & Ramazonov, J. (2023). AXBOROTLARNING TALABA YOSHLAR RUHIYATGA SALBIY TA'SIRINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 1(4 Part 2), 23-25.
5. Ramazonov, J. J. (2021). The role of self-governance in providing personal perfection. Scientific progress, 2(2), 1075-1078.
6. Ramazonov, J. J. (2021). Talaba-yoshlarda o'zini o'zi idora qilishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari. Innovation in the modern education system: a collection scientific works of the International scientific conference (25th March, 2021). Washington, USA:" CESS, 165.